Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 44, Şubat 2020, s. 435-447

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.39984>

Dr. Yavuz Ercan GÜL

Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Eğitim Bilimleri, ydidim@gmail.com

TÜRK HALKLARI ARASINDA USUL-İ CEDİD MEKTEPLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞININ SOSYO-POLİTİK SEBEPLERİ

Özet

Cedidçilik Fikri, dünyadaki gelişmelere yetişmek adına Türk halkları arasında eğitim alanında yenilikler yapılmasını öngören bir düşünce olarak ortaya çıkmış ve hızla yayılarak bütün Türk halklarının hayatını etkileyecek bir faaliyet haline almıştır. Bu fikir çerçevesinde eğitim alanında mekteplerde akli bilimlerin okutulması gibi çeşitli yenilikler yapılmıştır. Bu yenilik hareketlerinin ana çıkış noktası, nakli ilimlere dayanan eski tarz mektepleri ıslah ile bu mekteplerin dünyadaki gelişmelere adaptasyonunu sağlamak ve Çarlık Rusyası'nın Türk halklarının milli değerlerini yok etmek suretiyle Ruslaştırma faaliyetini durdurmak olmuştur. Bu noktada, İsmail Gaspralı gibi dönemin önde gelen Türk düşünürleri önemli çalışmalar sergilemişlerdir. Çalışmamızda Cedidçilik Fikrinin ve bu fikrin bir ürünü olan Usul-i Cedid Mekteplerinin ortaya çıkmasını tetikleyen sebepler araştırılmıştır. Araştırmamızın yöntemini literatür taraması yöntemi oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cedidçilik, Usul-i Cedid, Türk Halkları, Türkistan, Gaspralı İsmail.

SOCIAL-POLITICAL REASONS OF EMERGENCE OF USUL-I CEDID SCHOOLS AMONG TURKIC PEOPLE

Abstract

The idea of Jadidism emerged as a consideration prescribing innovations in the field of education among Turkic people to catch up with global developments. It had spread rapidly and became an activity which could influence the whole Turkic nations. Various reforms such as instructions of mental sciences were introduced in the field of education within the frameworks of the idea. The starting point of these

novelties was the improvement of stable old-style schools through providing their adaptation to developments in the world and the deactivation of the Russification activities, where the main aim of the Tsarist Russia was the elimination of national values of the Turkic people. Outstanding Turkic thinkers of that period like Ismail Gaspirali showed significant work at this point. The idea of Jadidism had rapidly spread among Turkestan people and new schools were founded. The old-style schools were renewed and equipped with practice-based sciences in compliance with modern necessities. In this study reasons of emergence of Jadidism and the Usul-i Jadid Schools, the product of Jadidism, were analyzed. Social and political structure of Turkestan in this period and Ismail Gaspirali were studied as well. In this study literature review method was used.

Key words: Jadidism, Usul-i Jadid, Turkic people, Turkestan, Gaspirali İsmail.

GİRİŞ

Türklerde eğitim faaliyetleri çok çeşitli dönemlerden geçmiştir. Karahanlı Devleti ile birlikte İslamlaşma sürecinin başlaması, eğitim sisteminde de köklü değişiklikler yapılmasına neden olmuştur. Eğitim kısa sürede İslami bir yapıya geçerek, mektepler şeklinde örgütlenmiştir. Daha sonra mekteplerin bir üst basamağını teşkil eden, bugün üniversite seviyesinde diyebileceğimiz medreseler ortaya çıkmıştır. Selçuklu Devleti ile hızla gelişen ve sistemleşen eğitim faaliyetleri Osmanlı Devleti ile doruk noktaya ulaşmıştır. Bütün müslüman Türk devletlerinde eşit seviyede olmasa da, aynı isimler altında bu kurumlar örgütlenmiştir.

Eskiden beri bilime çok önem veren Türkler, İslam Dini'nin kabulü ile, eğitimi daha da ileriye taşımışlardır. Anadolu Selçuklu hükümdarı Melikşah, kendisini ziyarete gelmeyen dönemin önemli alimlerinden Sandali'ye bunun nedenini sorduğunda *"Sizin hükümdarların en iyisi olmanız ve benimde alimlerin en kötüsü olmamam için ziyaretinize gelmiyorum. Çünkü en iyi hükümdar alimleri ziyaret eden, en kötü alimde hükümdarların ayağına koşandır"* (Çelenk 2008: 370) cevabını almıştır.

Özellikle Osmanlı Devleti döneminde, eğitime çok önem verilmiş önemli bilim adamları yetiştirilmiştir. Halkın yaşadığı her mahallede, her cami yanına mektepler açılmış, Türk çocukları buralarda eğitilmiştir. Bu dönemde Orta Asya Türk halklarında da mektepler açılmış, Osmanlı'dakine benzer eğitim faaliyetleri sürmüştür. Ancak XIX.yüzyılın başlarına gelindiğinde bu mekteplerin dini-nakli derslere ağırlık vermeleri, Avrupa'nın akli ilimlerde ileri gitmeleri ve Rusya'nın Türk halklarının yaşadığı yerleri istilaya başlaması neticesinde bu durumdan çıkış yolları aranmış, bu da Cedidçilik Akımı'nı netice vermiştir. Önceleri yalnızca eğitim alanını kapsayacak şekilde başlayan Cedidçilik, daha sonra Türklerin bütün içtimai hayatında yenilikler yapmayı amaçlayan bir oluşum haline gelmiştir.

Bu konu aynı zamanda bizim çalışmamızın da sorunsalını teşkil etmektedir. Yani;

- Usul-i cedid mekteplerine kadar Türkistan'da nasıl bir tablo hakimdir?
- Bu akımın ve bu mekteplerin ortaya çıkmasının sebepleri neler olmuştur?
- Bu okulların ortaya çıkmasında kimler etkili olmuştur?
- Bu okulların mahiyeti ve özelliği nedir?

Sorularına çalışmamız içerisinde cevap aranmıştır. Çalışmamızda Cedidçilik Akımı'nın orataya çıkışına kadarki Türkistan'ın durumu incelenmiş, hareketin öncülerinden olan Gasprali

İsmail'in hayatına değinilmiş, Cedidçilik Akımı'nın siyasi ve sosyal yapısı anlatılmış ve son olarak Usul-i Cedid mekteplerinin Usul-i Kadim diye nitelenen eski tarz mekteplerden farkları yazılmıştır.

CEDİDÇİLİK AKIMINA KADAR TÜRKİSTAN'IN DURUMU

Cedidçilik akımının bulunduğu zaman içerisinde, bu akımın hangi tepkiler veya ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıktığını ve sosyo-politik hayat içerisinde ne tür bir yol izlediğini anlayabilmek için çıktığı zamanın şartlarını iyi bilmek gerekmektedir. Bu nedenle Cedidçilik akımına girmeden önce bu akımı tetikleyen sebepleri tarihi bir süreç içerisinde kısaca ele alacağız.

Rus ve Orta Asya halkları arasında eskilere dayanan ticaret ilişkileri bulunmuştur. Özellikle XIX. yüzyıla gelindiğinde Rusya ürettiği sanayi malları için Pazar aramıştır. Türkistan'da bulunan halklar ve hanlıklarla ticaret ilişkilerini geliştirmiştir. Ancak bu ticaret Rusya İmparatorluğu'nun az miktarda sanayi ürünü vermesi ve karşılığında bu halklardan çok miktarda ham madde alması şeklinde gerçekleşmiştir. Türkistan ile Rus İmparatorluğu arasında bulunan ticari ilişkiler, dağınık yaşayan Türkistan kabilelerinin bu ticaret kervanlarına saldırılarından dolayı sık sık sekteye uğramıştır. Ayrıca Rus tüccarları yalnızca tüccar olmakla kalmayıp Rus İmparatorluğu tarafından Türkistan'ı keşfetmek amaçlı görevlendirilmişlerdi. Öncelikle Türkistan'ı karış karış analiz etmiş olan Çarlık Rusya'sı, yavaş yavaş işgal maksadını hayata geçirmeye başlamıştır. Hem böylelikle buralar alınınca ticaret daha güvenli bir şekilde devam edecekti (Хасанов 1959: 45).

XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Çarlık Rusya'nın keşif maksatlı uzmanlarını Türkistan'a göndermesiyle başlayan işgal süreci zamanla daha katı bir hal almıştır. Türkistan'da bulunan halkların yerleşik hayata tam olarak geçememeleri ve dağınık yaşamaları, Çarlık Rusya'nın buraları işgalinde kolaylık sağlamıştır.

Rusya siyasi ve ekonomik durumunu pekiştirmek için bu bölgede merkezi bir yönetim kurmuştur. XIX.yüzyılın 50'li yıllarından itibaren Isık Kөл, Çüy, Kemin vadileri Batı-Sibir General Valiliğine bağlanmıştır. 1864 yılında Orenburg Genel Valiliği'nin içerisinde Türkistan Bölgesi oluşturulmuş ve buraya yukarıdaki yerlerin dışında Talas ve Ketmen-Töbö vadileri dahil edilmiştir.

Çarlık Rusya buraları yalnızca toprak olarak işgal etmek değil aynı zamanda dini ve kültürel olarak asimile etmek istemiştir. Bu noktada, Türkistan'ı işgalinden sonra halk üzerindeki istibdadını giderek artıran Çarlık Rusya, halkın tüm yaşam alanlarını değiştirmeye çalışmış ve halka kendi hayat haklarını tanımamıştır. Bütün bunlara tepki olarak halk arasında sürekli ayaklanmalar yaşanmıştır. Bu ayaklanmaların kimi mahalli olarak küçük ölçekte meydana gelirken kimileri de daha büyük bir alana yayılmıştır. Örneğin; 1871 yılında Etimhan önderliğinde, 1875-1876 yılları arasında Pulathan önderliğinde ayaklanmalar olmuştur.

Bu ayaklanmaların hepsini burada yazmak mümkün olmadığından içlerinde en önemlilerinden olan Andican ayaklanması (1898) ve Cizak ayaklanmasına (1916) kısaca değinmeye çalışacağız.

Andican ayaklanması Andican yakınlarındaki Mingtep Kışlağı'ndan Muhammed-Alihalifa Sabir Sufi veya halkın tanımıyla Muhammedali işan önderliğinde meydana gelmiştir. Muhammedali Buhara ve Şahrisabza medreselerinde eğitim görmüş, Mekke, Hindistan ve başka

bölgelerde derin dini terbiyeden geçmiştir. Muhammedali yaşadığı yer olan Kışlak'ta ve aynı zamanda Andican, Margilan, Hokand ve başka Kırgız yerleşim yerlerinde yaşayanlar tarafından hürmet görüyordu ve buralarda büyük bir nüfuza sahipti. Yirmi bin kadar müridi bulunuyor ve medresesinin avlusunda hergün ihtiyaç sahibi beşyüz kişi doyuruluyordu.

Bütün bunlar muhammedali'ye yaşadığı bölgede gayrı resmi bir liderlik ünvanı vermiştir. Uzun süre ayaklanmayı yönetmek istememişse de daha sonraları razı olmuştur. Elbette bunda muhammedali'nin vatan sevgisi, İslam dininin esaret kabul etmemesi gibi nedenler etkili olmuştur.

17 Mayıs 1898 sabahı Muhammedali İşan yönetimindeki 500 kişi Andican'a doğru hareket etmişlerdir. Buradaki askeri garnizona saldırmışlar 23 askeri öldürmüşler ve 24 askeri de yaralamışlardır. Çarlık yönetimini şok eden bu olay trajedik olarak ve kanlı bir şekilde bastırılmıştır. 6 kişi asılmış, 374 kişi vurularak öldürülmüş, 351 kişi çeşitli sebeplerle öldürülmüş ve 15 aile Sibiry'a sürülmüştür.

Bu ayaklanma ve diğerleri büyük bir önem taşıyordu. Çünkü Çarlık yönetimi kolonileştirme siyasetini halkın dini, kültürel ve milli değerlerini yok sayarak halk arasında yerleştiremeyeceğini anlamıştır. Ayrıca bu katliam halkların birbirine daha çok yaklaşmasını ve işgalci Çarlık yönetimine karşı birleşmelerini sağlamıştır.

Çarlık Rusya'nın politikasına karşı ortaya çıkan en büyük ayaklanmalardan birisi de 1916 yılındaki Cizak Ayaklanması'dır. Bu ayaklanmayı ise şehrin önde gelen isimleri olan Nazirhuca Abdusalimov, Ziyekari Abdullayev ve Muhammedrahim Abdurahmanov yönetmiştir. Bu ayaklanmanın özelliklerinden birisi de ayaklanmayı yönetenlerin Taşkent ve Semerkant'tan yardım talebinde bulunmaları ve onlarında bu ayaklanmayı desteklemesi olmuştur.

Ayaklanma 8 gün kadar kanlı bir şekilde devam etmişse de Çar güçleri tarafından bastırılmıştır. Bu ayaklanmanın bastırılması için Çarlık Rusya Taşkent'ten, Semerkant'tan ve Orenburg'tan kuvvetlerini buraya çekmiştir. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra sorumluların çoğu sürgüne gönderilmiş ve bunların çoğu da yolda vurularak öldürülmüştür. Mahkemeye çıkarılan 32 kişi idam edilmiş, çok sayıda aile Sibiry'a sürülmüş ve 1640 kişi de yaşadıkları yerden çıkarılmıştır. Bunların yerine Ruslar getirilerek yerleştirilmiştir (Хасанов, Фаджанов и Алимов 2004: 13).

Çok sayıda kişinin katledilmesiyle neticelenen bu ayaklanma bütün Rusya'yı sarsmıştır. Ve Çarlık Hükümeti bu yerlere kolayca hakim olamayacağını anlamıştır. Türkistan General Valisi A. N. Kurapatkinin bu durumu şöyle bildirmektedir:

“Ruslar Orta Asya'ya yarım asırdan fazla hükmetse de, malesef buranın halkını Rusya İmparatorluğu'nun sadık hizmetkarları yapamadı” (Хасанов, Фкэаджанов и Алимов 2004: 24).

Bu karışıklıkların çıkmasının ve çok sayıda müslümanın katledilmesinin en önemli sebeplerinden birisi elbette Rusların Türkistan üzerinde hakimiyet kurarken burada yaşayan halkların milli, manevi hiç bir değerine saygı göstermemeleridir. Özellikle yerli halkın dini inançlarına saygı gösterilmemesi ve İslam'ın başka bir devlet altında yaşamayı kabul etmemesi ayaklanmaların çıkmasına sebep olmuştur. Çünkü Orta Asya halkı arasında müslümanlık milli mensubiyetlerinden önce geliyordu. Ünlü akademik V. V. Bartold bu konuya şöyle vurgu yapmaktadır:

“Orta Asya’nın yerleşik halkı kendini ilk olarak Müslüman kabul etmekte, daha sonra memleketleri veya yaşadıkları bölge gelmektedir. Milli mensubiyetleri bu halklar için bir önem arz etmemektedir” ([Http://Socling.Genlingnw.Ru/Arc/9.2.Pdf](http://Socling.Genlingnw.Ru/Arc/9.2.Pdf)).

Aslında ayaklanmaların çıkması çok ta şaşırtıcı olmamıştır. Zira bu ayaklanmaların işaretleri gözükmüş ancak Rus yetkililer bu duruma ehemmiyet vermemiştir. Bu durumu ilk olarak farkedendenlerden birisi S. M. Duhovnoy olmuş, kaynağı Osmanlı Devleti, Afganistan ve Doğu Türkistan olan İslami hareketlerin işaretlerini görmüş, İslami din adamlarına ve özellikle sufilere karşı dikkatli olunması gerektiğini ve bunlar üzerinde baskı yapılması gerektiğini yetkililere bildirmiştir. Ancak Peterburg’a sesini duyuramamıştır. Duhovnoy aynı zamanda Türkistan’a atanacak kişilerin önce yerel halkın dilini ve kültürünü öğrenmeleri gerektiğini bu nedenle kurslar açılması gerektiğini de yazmıştır (Бороздин 2012: 11). Ancak çarlık yönetimi Duhovnoy’un tekliflerine kayıtsız kalmış ve ayaklanmaların çıkmasına sebep olmuştur. Böylelikle Çarlık yönetimi Müslüman halk arasındaki itibarını tamamen kaybetmiştir.

Çarlık Yönetiminin uygulamış olduğu politika giderek, halkı hem Türk hem de müslüman olan bu halklar arasında tepkiler çıkmasına neden olmuştur. Müslüman Türk halkları, kurtuluşu eğitimde görmüşlerdir. Bu nedenle eski tarzda eğitim veren ve çağın yeniliklerinden geri kalan mektep ve medreselerde reform fikirleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Çünkü bu devirdeki müslüman entelijansı geri kalmışlığın ve başka bir devletin yönetimi altına girmenin yegane sebebi olarak eğitimsizliği görmüşlerdir.

GASPRALI İSMAİL VE TERCÜMAN GAZETESİ

Gaspralı İsmail 1851 yılında Bahçesaray’a yakın bir yer olan Avcıköy’de dünyaya gelmiştir. “Gasspra” ise babasının doğduğu yer olduğuna nispetle bu lakapla anılan Gaspralı’nın çocukluğu Bahçesaray’da geçmiştir. Akmesicid Lise’sinde iki yıl okuduktan sonra Varonej şehrindeki bir askeri liseye nakledilmiştir. Ardından da Moskova askeri İdadisi’nde okumuştur. Gaspralı’nın çocukluk ve gençlik döneminin geçtiği bu yıllara Rusların “Panislavizm veya Rus ırkçılığı” düşünceleri damgasını vurmuştur (Prazauskas 2005: 2). Nitekim Gaspralı İsmail’in bu dönemde yanlarında yaşadığı Rus milliyetine mensup Mikail Katkov’un evinde yaşamış (Zharmukhamed 2007: 141) ve Katkov’un Panistlavist düşünceleri iyiden iyiye Gaspralıdaki Türklük duygusunun kuvvet bulmasına sebep olmuştur. Bu okullarda okurken Gaspralı İsmail sayıları az olan Türk çocuklarıyla arkadaşlıklar kurdu. Onlardan birisi olan Mustafa Mirza Davudoviç ile çok yakın arkadaş oldular.

Moskova bu dönemde Panislavizm ve Rus ırkçılığının merkezi konumunda bulunuyordu. Bu da İsmail ve arkadaşı Mustafa’nın birbirlerine daha sıkı sarılmalarına neden olmuştur. Rus ırkçılığı bu çocuklar üzerinde öyle derin tesirler bırakmıştır ki 1867’de daha altıncı sınıftayken Girit isyanında Rum asilerine karşı mücadele eden Osmanlı güçlerine katılmak üzere İstanbul’a gitmek için teşebbüse dahi geçmişlerdir. Önce Kırım’a oradan da Odesa’ya geçen bu gençler, pasaportları olmadığı için İstanbul’a gidmeden yolda yakalanmışlardır (Toker 2004: 32). Çarlık Rusya’daki talebelik hayatı bu olayla sona ermesi neticesinde 1868’de Bahçesaray’a dönerek, Zincirli Medresesi’nde Rusça öğretmeni olarak göreve başlamıştır. Bir buçuk yıllık Rusça öğretmenliği döneminde Rus edebiyatını ve fikir akımlarını okumuş, biryandan da Rus basınına yakından takip ederek, Rusların içte ve dışta uyguladıkları politikalar hakkında bilgi edinmiştir (Bayer 2002: 29).

1872’de Kırım’dan ayrılan Gaspralı İstanbul, Viyana, Münih, Stuttgart üzerinden parise gitmiştir. Paris’te geçirdiği iki yıl içerisinde burada bulunan ünlü Rus yazarı İvan Turgenyev’e asistanlık yapmıştır. 1874 yılında uzun zamandan beri içinde yatan Osmanlı zabiti olma arzusuyla İstanbul’a gelmişse de burada bir yıl boyunca müracaatına olumlu bir yanıt alamayınca tekrar Kırım’a dönmüştür.

1878 yılında Bahçesaray belediye başkan yardımcılığına seçilen Gaspralı ertesi yıl belediye başkanlığına gelmiştir. 1884 yılına kadar Bahçeşehir belediye başkanlığı görevini yapan Gaspralı gerek yurt içinde gerekse yurt dışında soydaşlarının ve dindaşlarının durumunu tahlil etmiş ve daha çok içine kapanık olarak yaşayan diğer Kırım Tatarlarına göre farklı tecrübeler edinmiştir. Bu nedenle yabancı yönetimi altında yaşayan soydaş dindaşlarını içinde bulundukları durumu onlara haber vermekle onları uyandırmak istemiştir. Bu nedenle ilk olarak Akmesicid’de çıkan Rusça “Tavrida” gazetesinde “Rusya Müslümanlığı” isimli yazılar yayınlamış, Rusya’da sayıları oldukça fazla olan Müslümanlardan dolayı Rusya’nın Ortadoks Hristiyan devleti olduğu kadar aynı zamanda Müslüman devleti de olduğunu savunmuştur. Rusya’da bulunan müslümanları uyandırmaya çalışan Gaspralı, şayet bu uyanış gerçekleşmezse, Rus hakimiyeti altında bulunan müslümanların ezilmişlik ve geri kalmışlık durumlarının değişmeyeceğine ve bu nedenle müslümanların Rusya içerisinde eriyip gideceğine inanmıştır.

İçinde bulunulan bu hassas durumun gayet farkında olan Gaspralı, acemice ve zamansız yapılacak herhangi bir hareketin de getireceği olumsuz sonuçları tahmin etmekteydi. Rusya içerisinde bulunan müslümanlar cehalet ve ekonomik çöküş durumundan kurtulmalı ve birbirinden ayrı yaşayan müslümanlar birleştirilerek modern bir millet haline getirilmeliydi. İslam dininin özünde bulunan birleştirici uhuvvet duygusu bu halkları birleştirmede önemli bir esas olduğu gibi, bu halkların büyük çoğunluğunun (lehçe farkları bulunmaktaysa da) Türkçe konuşmalarından dolayı “etno-dini” bir yapının kurulması zorunlu idi (Bozkurt 2014). Uyanış için tek başlarına bir güç oluşturamayan bu Müslüman Türk halkları ancak birleştirilirse büyük bir potansiyel oluşturabilirdi. Bütün bunların önşartı ise Rusya dahilinde bulunan milyonlarca müslüman-Türkün içinde bulundukları cehalet ve geri kalmışlık durumlarını değiştirecek ve çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek modern bir maarif sisteminin kurulmasıydı. Bu yeni maarif sisteminin dili Türkçe olmalı ve Gaspralının hayalindeki milli bütünleşmeyi sağlayacak bir ortak Türk edebi dilinin teşekkülüne de imkan tanımalıydı. Türk maarifinin yanı sıra oluşturulacak ortak Türk basını da bu milli bütünleşmenin ortaya çıkmasına yardım edecekti. Ancak bütün bunlar yapılırken Rusya’nın öfkelerini celbedecek tavırlardan uzak durulmalı, batı bilimini Rusya vasıtasıyla almalı ve umum Rusya gelişmelerinden istifade edilmeliydi.

Yine bu dönemde 1904-1905 Rus-Japon Savaşı ve neticesinde Rusya’nın malubiyeti Rusya İmparatorluğu’ndaki değişikliklerin de temel taşını oluşturmuştur ve Çarlık rejimi büyük bir darbe almıştır. İmparatorluk içerisinde bulunan sömürge halklar ve Rusya Müslümanları arasında yenilmez olarak kabul edilen bir Avrupa devletinin, bir Asya devleti olan Japonya tarafından yenilmesi bu devletlerin yenilmez olmadığının ispatı olmuş ve siyasi hareketlerin de başlangıcı olmuştur. İmparatorluğun sosyal ve ekonomik problemleri inkılapçı hareketler, grevler, liberal birliklerin kurulması ve askeri malubiyetlerle çok kritik bir noktaya gelen durum 22 Ocak 1905’te kanlı Pazar katliamının vuku bulmasıyla bütün imparatorluğu sarsacak şekilde patlamıştır.

Rusya İmparatorluğu’ndaki Türk-Müslümanların siyasi bir platform üzerinde birliğinin temini için ciddi adımlar ilk defa bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu ortam Kırım’da Kırım

Tatarları arasında inkılapçı hareketlere katılımı arttırmış ve halk arasında teşkilatlanma giderek güçlenmiş, “1905 inkılapçıları” veya “Genç Tatarlar-Yaş Tatarlar” adı verilen siyasi gruplaşma bu dönemde ortaya çıkmıştı. Bu hareketin önde gelenleri arasında Abdürreşid Mehdiyev, Hasan Sabri Ayvazov, Ali Bodaninski, Şamil Toktagazi, Hüseyin Baliç, Mustafa Kurti, Appaz Şirinskiy, Süleyman İdris, Cafer Odaman, Seyid Celil Hattat, Abdurrahman Kırgızlı ve Veli İbrahim’i sayabiliriz.

Rusya İmparatorluğu’nda esen bu hürriyet havası Gaspralı İsmail’e de fikirlerini çok daha açık olarak yayabileceği bir ortamı temin etmiştir. Gaspralı Tercüman Gazetesinin (1883-1918) sütunları arasında davasını daha açık ve ciddi bir şekilde ortaya koymanın yanı sıra, hem bütün Rusya Müslümanlarının, hem de bütün Kırım müslümanlarının biraraya geldiği toplantı ve teşkilatlarda öncü olmuştur (Bozkurt 2014).

Rusya İmparatorluğu’ndaki Müslüman Türklerin önde gelenlerinin katıldığı fakat siyasi bir yaptırıma sahip olmayan birinci kongre Nijny Novgorod Şehrinde 15-28 Ağustos 1905 yılında yapılmıştır. Kongrenin başkanlığına Gaspralı İsmail seçilirken, yardımcıları olarak Ali Mercan Topçubaşev, Abdurrahşid İbraimov ve Yusuf Akçura seçilmişlerdir. Yüzden fazla temsilcinin katıldığı bu ilk kongre çarlığa karşı birleşme ve Türkler arasında dayanışma noktasında oldukça öneme sahiptir.

İkinci kongre ise St. Petersburg Şehri’nde 13-23 Ocak 1906 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Yöneticiliğine Gaspralı İsmail’in seçildiği kongreye Kırımdan, Orta Asya’dan ve Kafkasya’dan yaklaşık yüz kişilik bir katılım olmuştur. Bu kongrede Rusya Müslümanları Birliği’nin kurulmasına karar verilmiştir (Azmukhanova 2014: 900).

Nijny Novgorod şehrinde üçüncü kongreyi de gerçekleştirmişler ve bu kongrede “müslüman ittifakı” isminde Türkçülüğe temellenmiş bir parti kurma kararı almışlardır. Görüldüğü üzere Gaspralı İsmail bütün oluşumlara ve toplantılara aktif olarak katılmış ve bu toplantılarda öncü rol oynamıştır. Rusya İmparatorluğu içerisinde yaşayan müslümanların içinde bulundukları geri kalmışlık durumundan ancak Müslüman-Türk birliği kurulmasıyla kurtulunabilirdi. Bunu çok iyi anlayan Gaspralı her fırsatta bu fikrini hayata geçirmek üzere faaliyetlerde bulunmuştur.

Gaspralı bütün bu fikirlerini rahatça anlatabileceği, yayabileceği bir zemin aramaktaydı. Bu konuda çeşitli girişimlerde bulunmuşsa da sonuçsuz kalmıştır. Bunun üzerine Tiflis’te herbirini değişik isimlerde bastırdığı bir dizi yazıyı neşretmiştir. Bu yazılar süreli yayınlar niteliğinde olsa da resmi izin eksikliği dolayısıyla teoride münferit yayınlar şeklinde kalmıştır. Gaspralı yayınlarına devam ederken diğer taraftan da gazetesine resmi izin arayışı içerisinde olmuştur. Nihayet 1883 yılın 10 Nisan’ında bütün içeriğinin Rus diline tercümesinin de bulunması kaydıyla Tatarca bir gazete çıkarma izni almıştır. Tercüman Gazetesi’nin ilk sayısında gazetenin başında mesleği tayin makamında böyle yazılmış idi :

"Gazetemizin neşriyatına başladığımızda okuyucularımıza ifademiz odur ki medenî hayattan faydalı ihbar ve beyan edilmiş fikirlerden, millî ihtiyaçlardan Rus toplumundan haberdar olmak Tercüman'ın başlıca hizmeti olacaktır. Mesleğimiz zor ve güçtür.. Bu halde "Bismillah" ile işe tutunup hakikat ve marif bilmek için kaleme yaptık. Tercüman'ın fayda derecesi ve maksadına uygun yolda olup . olmadığı hususta muhakeme ileride olur ve bu muhakemenin kazziyesi biz olmayacağımız aşikârdır" (Kerimî 1961: 27).

CEDİDÇİLİK HAREKETİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

XIX. yüzyılda Müslüman devletlerin ve halkların Avrupa'ya göre eğitim, askeriye, ekonomi gibi alanlarda geri kaldıkları anlaşılmıştır. Özellikle eskiden beri devam edegelen mektep ve medrese gibi eğitim kurumları çağın ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmiştir. Dini ve akli olarak eğitim verilen fakat modern bilimlerin yeterince önem görmediği bu eğitim kurumlarının ıslah edilmesi zorunluluk halini almıştır. Reformlar yapılmadan müslümanların bu geri kalmışlık durumu düzeltilemeyeceği anlaşılmıştır (Fisher 1998: 33). Bu noktada gerek devlet bazında ve gerekse münferid teşebbüsler meydana gelmiştir.

Eğitimciler arasında yenilik yapılması gerektiğini, mektep ve medreselerin yeniden düzenlenmesi gerektiği fikrini savunanlar giderek artmaya başlamıştır. Özellikle ikisi de Buhara'da okumuş olan Tatar ceditçisi olan Ebu Nasr Kursavi (1765-1813) ve Şabab el-Din Mercani (1848-1889) eğitimde yeniliği savunanların başında gelmişlerdir (Ashurov 2005: 190). Bunların dışında eğitimde yeniliği savunanların öncüleri arasında Abdulkayyum Nasır (1824-1907) ve Hüseyin Feyizhani'yi (1826-1866) de sayabiliriz. Bu hareket genelde Rusya İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında yaşayan Türk halklarında meydana gelen iktisadi değişikliklerin sonucunda bunların etkisiyle canlanan bir uyanış, yenilik hareketidir. Daha sonra bu hareket Türk dünyasının tümüne yayılma yolları aramıştır.

Gaspralı'nın hesaplarına göre Rusya'da 1881 yılında 16 milyon müslüman bulunmaktaydı. Bunların, içerisinde yarım milyon çocuğun eğitim gördüğü 16 bin mektepleri ve 216 medreseleri vardı. Özellikle mektepler dini eğitim veriyordu, buralarda 5 yıl eğitim alan bir çocuk okuma yazmayı bile tam anlamıyla öğrenemiyordu.

Tablo 1. Pan-Turan Hareketinin 1917 Yılındaki Raporlarına Göre Dünyada ve Rusya İmparatorluğu'nda Türkçe Konuşan Halkların Nüfusu

Yakut	250.000
Kazan (ve Astrahan) Tatarları	1.500.000
Batı Sibir Tatarları	50.000
Kırım Tatarları	200.000
Batı Rusya ve Sibir'deki toplam Nüfus	2.000.000
Kafkasya'daki Tatarlar (Azerbaycanlılar)	2.000.000
Başkir ve Çuvaş	2.400.000
Kırgız-Kazak	4.692.000
Türkmen	290.000
Rusya Merkezi Asya'sındaki diğer kabileler	2.772.000
Hive ve Buhara'daki Türk nüfus	1.500.000
Çin Türkistan'ındaki Türk nüfus	1.000.000
Merkezi Asya'daki toplam nüfus	13.000.000
Osmanlı Devleti (İstanbul ve Anadolu)	8.000.000
İran, Afganistan ve Osmanlı'nın Avrupa'daki son şehirleri	2.000.000
Rusya İmparatorluğu'ndaki Türkler	16.000.000
Osmanlı Devleti'ndeki Türkler	8.000.000
Yabancı Hakimiyeti altında yaşayan Türkler	3.000.000
Dünyadaki toplam Türk nüfus	27.000.000

(Kaynak: Zharmukhamed 2007: 153)

1880 yılında Gaspralı İsmail tarafından Kırım Tatarları arasında eğitimde reform hareketi başlatılmıştır. Gaspralı bu konuda şunları söylemekteydi:

1884 yılında yeni bir öğretim metodu üzerinde çalışmaya başladık, ilk olarak Bahçesaray’da (Kırım) yeni metod için bir okul bularak burada yeni fonetik metod ile yazma ve okuma öğretimine başladık (Ashurov 2005: 190).

Gaspralı, ilk olarak işe yeni bir “elif-ba” yazmakla başlamıştır. Tercüman matbaasında basılan bu yeni elif-ba 27 Mart 1910 yılına kadar neşredilecekti. Yeni mektebin ilk muallimi de kendisi olan Gaspralı’nın talebesi de Bekir efendi namında birisi idi. Bu yeni mektepte dini ilimlerin yanı sıra, Türkçe okuma-yazma, matematik, tarih, coğrafya dersleride öğretilmekteydi. Alfabe olarak eski tarz diğer bir deyişle usul’ü kadim mekteplerindeki alfabe kullanılıyordu. Arap alfabesinden farkı az olan bu alfabenin oluşturulan bu yeni tarz mekteplerde kullanılmasında Gaspralı bir sakınca görmediğinden usul-ü cedid mekteplerinde de devam etmiştir. Latince Müslüman Türkistan’da bilinmekte fakat yalnızca ek ihtiyaçların zuhuru anında kullanılıyordu. SSCB yöneticilerinin düzenlediği Ukrayna, Türkiye, Almanya, Avusturya, İran gibi ülkelerden gelen toplam 131 delegenin katıldığı Bakü’deki Türkiyat Kongresi’nde yalnızca Kazakistan ve Tatarların karşı çıktığı “Orta Asya Türklerinin alfabeleri olarak latincenin kabulü” fikri neticesinde 1926 Arap alfabesi yerine latince benimsenmiştir. SSCB’nin planına göre birbirlerine İslam dini ile bağlı olan bu halkların Kur’an ile bağlarını koparmanın ve müslüman olmayan diğer halklarla kaynaştırmanın yolu alfabe değişikliğinden geçiyordu (Дайдов и Мамышева 2011: 7). Gaspralı bu durumu, yani arap alfabesinin müslüman halklar arasında yalnızca bilim alanında değil, din alanında da öneme haiz olduğunu biliyordu. Bu nedenle yeni metod ile kurmuş olduğu mekteplerde aynı alfabeyi devam ettirmiştir.

USUL-İ CEDİD MEKTEPLERİ

Eğitimde yenileşme veya diğer adıyla “cedidçilik” tarih olarak çıkışı XIX. Yüzyılın başlarına dayansa da, uygulanmaya geçişini XX. Yüzyılın başı olarak alabiliriz (Абдирашидов 2011: 7). Bu hareketin ilk başlarda ortaya çıkmasının sebebi olarak eğitim alanında yenilikler yapmak bulunmaktaysa da, sonraları Cedidçilik fikri daha geniş bir alana yayılmıştır.

Tatar okullarında yeni bir okuma metodunun benimsenmesi tartışmalarıyla birlikte eski metodu savunan “kadimciler” ile yeni metodu savunan “cedidçiler” arasında bir mücadele yaşanmıştır. Bu yeni metodu savunan hareket de bu nedenden dolayı "Usul-ü Cedit" adını almış, daha sonra bu mücadeleden yenilikçilerin zaferle çıkması, Cedit hareketine de yeni bir ivme kazandırmıştır.

Özellikle Türkistan’da Rusya’nın uyguladığı istibdat siyaseti, bu yenilik hareketlerinin hızla yayılmasına neden olmuştur. XIX.yüzyılın ikinci yarısında köy, kasaba, şehir vs. Her yerde “cedidizm” akımı güç kazanmaya başlamıştır. Volga boyundaki Tatarlar arasında hızla yayılan “Cedidçilik” daha sonra Kafkasya, Türkistan, Kırgızistan, Kazakistan’a sıçramış ve büyük bir kitlenin savunduğu fikir halini almıştır. Cedidizm fikri ne kadar eğitim alanında ıslahat fikri ile ortaya çıkmışsa da, zamanla halkların bütün hayatına yenilik getirmeyi amaçlayan sosyo-politik bir hareket halini almıştır.

Müslüman mektepleri ise bu dönemde, zamanın şartlarına ayak uyduramamış ve gelişimden mahrum kalmışlardır. Gaspralı, mekteplerin artık zamanın ihtiyaçlarına cevap

veremeyeceğini ve bunların derhal ıslah edilmesi gerektiğini ve bir milleti ancak eğitimin kurtarabileceğini anlamıştır. Ancak mevcut mektepler bir milleti kurtarmaktan çok uzaktı. Bu konuya dair şöyle söylemiştir:

Milletin şiddetli ihtiyacı mektep ve eğitim. Onun geleceği mektep ve medreseye bağlı: Hakim milletin mahkum oluşu, mahkum milletin yok olup gitmesi mektepsizlikten (Абдирашидов 2008: 12).

Usul-i Kadim mekteplerinin maddi ihtiyaçları kurulan vakıflar tarafından karşılanmıştır. Bu mektepleri kapatmak isteyen Çarlık Rusya, vakıfların kapatılmasıyla işe başlamış ve bu kurumları maddi destekten mahrum bırakmış, böylelikle mekteplerdeki ıslah kaçınılmaz olmuştur.

Gaspralı, kurtuluşu mektep ve medreselerin ıslahında görmüştür. Türkistan halkları arasında bu fikir hızla yayılmaya başlamış ve yeni tarz mektepler açılmıştır. Bu mekteplerden önemlileri şunlar olmuştur:

- 1898 yılında Hokand'da Molla Selaheddin'in kurmuş olduğu okul.
- Aynı yıl Tokmak şehrinde de benzeri bir okul açılmıştır.
- 1899'da Taşkent'te Münevver Kari'nin mektebi açılmıştır.
- Aynı yıl Andican'da Şemsiddin Damla'nın Usûl-i Cedit mektepleri faaliyetine geçmiştir.
- 1903'te Mahmud Hoca Behbudi, Semerkant civarındaki Cambay kasabasında kendi imkanlarıyla yeni bir okul açmıştır.

Özellikle Taşkent'te Münevver Kari'nin kurmuş olduğu okul halka arasında meşhur olup, bir çok yeni tarz mektebin açılmasına da ilham kaynağı olmuştur (Curayeva 2014). Usul-i Cedit kavramı ilk başlarda yalnızca okuma-yazma öğretiminde yeni bir metod olarak anlaşılsa da, sonradan eğitim alanında köklü bir yenilik anlamına gelmiştir. Usul-i cedit okulları, eski tarz mekteplerdeki gibi daha çok nakli ve ezbere dayalı bilim yerine, akli ve pozitif ilimlerin öğretilmesine dayanmaktaydı.

Usul-i cedit mekteplerinin daha iyi anlaşılması için usul-i kadim (eski tarz mektepler) mektepleri ile kıyaslanması yerinde olacaktır.

Tablo 2: Usul-İ Kadim ve Usul-İ Cedit Mekteplerinin Ders Programları.

USUL-İ KADİM MEKTEPLERİ	USUL-İ CEDİD MEKTEPLERİ
Elifbâ	Türkçe
Aşr-ı Şerif	Kıraat-ı Kur'an
Kelâm-ı Kadim	İlmihâl
İmanın Şartları	Hüsn-i Hat
Heftyek	Sarf-ı Türkî,
Yazı Dersi	Zihni Hesap
Basit Aritmetik	Amal-i Erbaa
Tarih	Tarih-i İslam
Coğrafya	Coğrafya
	Tarih Dersleri

(Kaynak: Gül, 2013: 112)

Dünyevi ilimlerin içerisinde daha fazla yer aldığı usul-i cedid metodunun asıl farklılığı Gaspralı'nın çok kısa zamanda Türkçeyi öğretme metodu olmuştur. "Usul-i Savtiye" adı verilen bu methodla kelimelerin seslerinden yola çıkarak kısa zamanda türkçe öğretilenmiştir (Temizyürek 2007).

SONUÇ

Cedidçilik Akımı, dünyanın gelişmiş ülkelerinin özellikle XIX.yüzyılda yakalamış olduğu ekonomi ve eğitim alanlarındaki ivmeye karşı, Türk halklarının bu gelişime ayak uydurabilme çabalarının adı olmuştur. Nitekim yapılan veya yapılmaya çalışılan ıslahat hareketlerinin çoğunluğu eğitim alanında toplanmıştır. Orta Asya'daki Türk halklarının topraklarını Rusların istilası ile ve bu istila doğrultusunda yerel halkın hiç bir değerine saygı gösterilmeksizin, Rusların kendi kültürlerini bu coğrafyaya yerleştirme çabaları neticesinde, bu coğrafyadaki Türk halkları arasında, kendi kültürüne sahip çıkma hissi kuvvet kazanmıştır. Bu hissin de yardımı ile Cedidçilik fikri hızla yayılmıştır.

Eski tarz mektepler ise Avrupa ülkelerinin önem verdiği akli bilimlerden geri kalmıştır. Bu mekteplerde daha çok dini ve ezbere dayalı dersler ağırlıklı olarak öğretilmiştir. Bu olumsuz durum ise, bu kurumlarda acilen değişiklikler yapılmasını gerekli kılmıştır. Ancak halkın inanç durumu ve yerel milli değerler Avrupa'nın eğitim sistemi ve kurumlarını tamamen modellemeye engel teşkil ettiğinden, eski tarz mekteplerin düzeninde kısmi değişiklikler yapılması uygun görülmüştür. Nitekim dini derslerin birçoğu aynısı gibi kalmış, yalnızca akli bilimlere ağırlık verilmiştir.

Cedidçilik fikrinin önemli temsilcilerinden olan Gaspralı İsmail, eski tarz mekteplerin yerine yeni tarzda eğitim yapan mektepleri açmaya çalışmıştır. Çocuklara kısa zamanda Türkçe öğreten "usul-i savtiye" metodunu kullanmıştır. Kısa zamanda bütün Türk halkları arasında tanınan Gaspralı'nın ismi, Cedidçilik fikri ile beraber anılır olmuştur.

Son olarak, Cedidçilik Akımı'nın ortaya çıkmasında en önemli iki faktörü şöyle sıralayabiliriz:

1. Türk Halklarının eğitim alanında Avrupa'dan geri kalması ve/veya Avrupa'ya yetişememesi.
2. Çarlık Rusya'nın işgali ve bu dönemde Türk halklarının milli değerlerini yok sayması.

Bu akımın ortaya çıkmasında başka sebepler de etkili olmuşsa da yukarıda saydığımız iki durumu ana sebepler olarak kabul etmek mümkündür. Eğitimde yenilik fikrini savunanlar bulunduğu gibi, bu fikre karşı çıkanlar da olmuştur. Ancak neticede, Cedidçilik Fikri Türk halkları arasında kabul görmüş ve kendisine uygulama alanı bulmuş bir fikir olarak kalmıştır.

KAYNAKLAR

- Абдирашидов, З., (2011). Исмаил Гаспринский и туркестан в начале XX Века: связи-отношения-влияние, Ташкент: Akademnashr.
- Абдирашидов, З., (2008). Исмаил Гаспринский ва туркистонда жаидчилик. Тошкент: Фрунцузский Институт Исследований Центральной Азии.
- Azmukhanova, A., (2014). Integration of Turkic Peoples in the Early Twentieth Century. *World Applied Sciences Journal*, 29 (7), 899-902.
- Ashurov, G., (2005). *Jadidism, Intellectual And Political Ferment History Of Civilizations Of Central Asia*. Paris: Unesco,
- Bayer, B., (2012). İsmail Gasprali. *Trakya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Öğrenci Dergisi*. 2(1), 29-30.
- Бороздин, С. С. (2012). *Политика Российских Властей В Отношении Мусульманского Населения Туркестана И Бухары (1867 - 1914)*. Диссертации На Соискание Ученой Степени Кандидата Исторических Наук, Уральский Федеральный Университет Имени Первого Президента России Б. Н. Ельцина, Екатеринбург.
- Bozkurt, G., S., Gasprali Ve Rusya Müslümanlarının Kimlik Mücadelesi, 1905-1907, [Http://www.İsmailgasprali.Org/Yazilar/Gsbozkurt.Htm](http://www.ismailgasprali.org/Yazilar/Gsbozkurt.htm) Erişim Tarihi: 09.11.2014.
- Curayeva, B., İsmail Gasprali ve Türkistan'da Ceditçi Hareketi, [Http://www.Tarihtarih.Com/?Syf=26&Syz=356325](http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=356325), Erişim Tarihi: 04.02.2015.
- Çelenk, S. (2008). The History of Laicism in Turkish Educational History. *Elementary Education Online*, 7(2), 368-375.
- Даудов А. Х., Мамышева Е. П., (2011). “Из истории латинизации национальных алфавитов СССР”, Вестник Санкт- Петербургского Университета, 2 (2), 2-11.
- Fisher, A. W. (1998). A Model Leader For Asia, Ismail Gasprali. *The Tatars Of Crimea: Return To The Homeland*, Ed. Edward A. Allworth, pp. 29-47, Duke University Press.
- Gül, Y. E. (2013). XIX. Yüzyılda Türkiye'deki ve Kırgızistan'daki Mektep ve Medrese Eğitim Sistemlerinin Mukayeseli Olarak İncelenmesi. Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek.
- Хасанов, Б. В., Арифджанов, Э. Қ. и Алимов, Ш. К. (2004). *История Узбекистана*. Ташкент: Министерство Внутренних Дел Республики Узбекистан Академия.
- Хасанов, Б. В., Арифджанов, Э. Қ. и Алимов, Ш. К. (2003). *Ўзбекистон Тарихи*. Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар Вазирлиги Академия.
- Хасанов, А. Н. (1959). *Из Истории Киргизии XIX Века*. Фрунзе: Киргосиздат.
- Kerimî, F. (1961). İsmail Bey Gasprinskiy - Tercüman Gazetesi ve Yirmi Senelik Devamının Dua Meclisi. *Emel Dergisi*, 7. (11), 20-33.
- Kırımlı Hakan, İsmail Bey Gasprali (1851-1914) [Http://www.İsmailgasprali.Org/Yazilar/Hkirimli01.Htm](http://www.ismailgasprali.org/Yazilar/Hkirimli01.htm) Erişim Tarihi: 12.11.2014.

Национальная И Языковая Политика Советского Государства
[Http://Socling.Genlingnw.Ru/Arc/9.2.Pdf](http://Socling.Genlingnw.Ru/Arc/9.2.Pdf) 18.12.2014 Erişim Tarihi: 11.11.2014.

Prazauskas, A. (2005). Russia And Islam. *Vytautas Magnus University Journal*, 8 (3), 1-15.

Temizyürek, F. (2007) İsmail Gaspıralı'nın Eğitimci Yönü Ve Türkçe Öğretiminde Uyguladığı Yenilikler, <https://Gaspirali.Wordpress.Com/2007/05/22/İsmail-Gaspıralı%E2%80%99nin-Eğitimci-Yonu-Ve-Türkçe-Oğretiminde-Uyguladığı-Yenilikler/> . Erişim Tarihi: 04.02.2015.

Toker, M. (2004). İsmail Gaspıralı ve “Dilde Birlik” Fikri Üzerine. *Türkiyat Dergisi*, 16, 31-45.

Zharmukhamed, Z. (2007). Depicting the Enemy: Russians and Ottomans in the Press During the First World War, a Ph.D. Dissertation, Department of History Bilkent University, Ankara.